

Ю. Д. Шуйський, доктор геогр. наук, професор
кафедра фізичної географії та природокористування,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса-82, 65082, Україна

КАФЕДРА ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

В 2010 р. відбувається 145-та річниця Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Кафедра фізичної географії та природокористування існує набагато довше, бо увійшла до складу університету в рік його відкриття (1865 р.). Від неї почався фізичний факультет, гідрометеорологічна обсерваторія Чорного та Азовського морів, геологічні кафедри, музеї. Наукова спеціалізація кафедри: океанологія, кліматологія, ландшафтознавство, берегознавство, ерозіознавство. Кафедра веде магістратуру, аспірантуру, докторантуру.

Ключові слова: Одеський університет, ювілей, кафедра, фізична географія, історія, навчання, наука, колектив, експедиції.

Вступ

Історія геолого-географічного факультету починається від 1934 р., але разом із цим історія кафедри фізичної географії та природокористування бере початок від року відкриття Імператорського Новоросійського університету в 1865 р. Тоді вона називалася кафедрою “фізичної географії та фізики” в складі природничого відділення фізико-математичного факультету. З того часу вона пройшла низку перетворень, на її чолі були видатні вчені, а перший науковий напрямок відбивав тематику “фізики моря” або “морської фізичної географії”. В яких умовах розвивалася кафедра, які фахівці її очолювали, яку назву вона мала й т. ін., всі ці питання є причиною, за якою сьогодні маємо одну з сильніших географічних кафедр України, із власною тематикою, власними доробками, власним лицем, висококваліфікованими співробітниками. У цьому зв’язку тема статті є *актуальною*.

Метою статті є аналіз розвитку кафедри фізичної географії від часу започаткування до поточного періоду. Відтак, зроблене намагання визначити стадійність існування кафедри та виділити і викласти кілька стадій, що є вирішеннями *окремих задач* для досягання мети: а) стадія Імператорського Новоросійського університету; б) стадія Одеського державного університету; в) стадія Одеського національного університету; г) персонал кафедри та його кваліфікація. *Об’єктом* аналізу є кафедра фізичної географії та природокористування ОНУ, а *предметом* — аналіз започаткування та розвитку цієї кафедри. Представлена стаття має суттєве *пізнавально-навчальне значення*, а також як приклад розвитку одного з видатних вузів та для історії науки.

Матеріал та методи дослідження

Представлену статтю можна віднести до історико-географічних, бо в ній віддзеркалена історія розвитку географічної науки в ОНУ. Це історія однієї з класичних географічних кафедр країни, що внесла суттєвий внесок в географічну науку взагалі. Тому матеріалом для статті виявилися літературні джерела, що були оприлюднені вченими ОНУ та відповідними істориками науки. Серед них заслуговують максимальної уваги праці О. В. Клоссовського, О. О. Сухова, Л. В. Кліментова, С. Т. Белозорова, Ю. О. Амброз. До того ж використовувалися матеріали з газет, журналів, з пам'яток деяких вчених. Відповідно, такі джерела та їх інформація потребують певних теоретичних методів наукового дослідження. До них відносяться, зокрема, методи аналізу, ретроспективний, логічних співставлень, синтезу розпорошених фактів.

Кафедра на стадії Імператорського Новоросійського університету

Історично склалося так, що вже протягом перших років свого існування Одеса заселялася громадянами письменними, культурними, ініціативними, працьовитими. Тому за соціально-економічною необхідністю вже в 1817 р. нове місто і увесь Новоросійський край отримали Рішельєвський ліцей — навчальний заклад університетського типу. В колишній Російській Імперії таким був ще тільки один — Царськосельський ліцей. І вже тоді в одеському ліцеї був географічний клас. Протягом десятків років географія тут викладалася відомими вченими.

І ось Указом царя Олександра II від 11 липня 1864 року “...в заміну Рішельєвського Лицея учредить в Одессе” з 1 травня 1865 р. новий Імператорський Новоросійський університет (ІНУ). Недвомовно було вказано, що університет є прямим наступником ліцею. В складі природничого відділення (фізико-математичного факультету) була створена нова кафедра — фізичної географії та фізики. Першим ректором університету став заслужений ординарний професор із Харкова — Соколов Іван Дмитрович, прискіпливий прибічник географії в будь-якому університеті. В Харкові він мав в добрих друзях професора *Василя Івановича Лапшина*, фізика, географа, кліматолога, якого запросив в новий заклад. В Одесі Василь Іванович став завідувачем кафедри фізики та фізичної географії, організував кабінет географії, університетську метеорологічну станцію, визначив провідні напрямки наукових фізико-географічних досліджень — океанографію, метеорологію та кліматологію. Вивчав природу Чорного та Середземного морів у складі кількох морських експедицій.

В 1870 р. проф. В. І. Лапшин захворів та пішов у відставку, а завідувачем кафедри фізичної географії та фізики був призначений *Федір Нікіфорович Шведов*, а одночасно — хранителем кабінету фізики. Завідувачем кабінету фізичної географії став О. В. Клоссовський, який в 1884 р. отримав ступінь доктора фізики та фізичної географії, і в своїй дисертації він

фактично розробляв питання медичної кліматології — складової частини медичної географії. Оскільки Ф. Н. Шведов був також деканом фізико-математичного факультету, то кафедрою фактично керував О. В. Клоссовський як ординарний професор. Ці два фізико-географа створили першу в Одесі наукову фізико-географічну школу.

В 1893 р. в Росії була проведена реформа освіти. Відповідно, остаточно кафедра фізики стала окремою, а кафедра фізичної географії та фізики була реорганізована в кафедру загальної географії та антропології. На посаду завідувача подав заяву *Іван Лаврович Яворський*, доктор медицини, приват-доцент з географії, який вже три роки читав лекції з географії. Багато географів підтримували І. Л. Яворського як спеціаліста в галузі медичної географії, бо він започаткував цей предмет в ІНУ, але решта на чолі з професором О. В. Клоссовським вважала, що географічну кафедру повинен очолити доктор географії. Сам же О. В. Клоссовський хоча і читав лекції студентам, але переважно опікувався будівництвом геофізичної обсерваторії, створенням метеорологічної мережі в Новоросійському краї та Бессарабії, виданням томів “Метеорологического обозрения”, а також і праць обсерваторії “Летописи магнитно-метеорологической обсерватории Новороссийского университета”. Тому І. Л. Яворський довгий час був виконуючим обов’язки (в. о.) завідувача, поки в 1904 р. в ІНУ на посаду завідувача кафедри фізичної географії не був запрошений відомий географ, учень В. В. Докучаєва, магістр *Танфільєв Гаврило Іванович*. Він керував кафедрою в 1905–1928 рр., а в 1912 р. в Санкт-Петербурзі захистив докторську дисертацію на тему “Пределы лесов в полярной России по исследованию в тундре тиманских самоедов”.

На відміну від своїх попередників, в Імператорському Новоросійському університеті Г. І. Танфільєв розвивав ландшафтний, ґрунтознавчий та геоботанічний напрямки. І хоча в 20-ті роки ХХ століття він видав класичну монографію (в серії “Географія Росії”) про моря, що омивають береги країни, але морська та геофізична тематика на кафедрі призупинилася. В 1920 році ІНУ був перетворений в Одеський Інститут народної освіти. І в 1921 р. Г. І. Танфільєв став на чолі кафедри географії та геології, причому кафедра набула статусу науково-дослідної. В числі учнів Г. І. Танфільєва — професори С. Н. Тюрємнов, В. В. Іванов, С. Т. Белозоров, доценти Л. В. Кліментов, Ф. Є. Петрунь, Є. К. Кикоїн та інші. Отже, Гаврило Іванович створив ще одну географічну школу в Одеському університеті, і це була ландшафтознавча школа. З того часу на кафедрі фізичної географії та геології перевага надавалася ландшафтним дослідженням суходолу.

Разом з тим Г. І. Танфільєв розумів необхідність розвитку традиційного наукового напрямку на кафедрі. Тому молодому здібному науковцю В. Б. Лебедєву він надає можливість вивчати природу Одеської затоки та отримати кваліфікацію з океанології та гідрології. Тому, коли пішов з життя Г. І. Танфільєв, то його наступником по кафедральному відділенню географії став саме *В’ячеслав Боніфатійович Лебедєв*, молодий професор (з 1927 р.), хоча завідувачем кафедри був призначений геолог, професор О. К. Алексєєв.

Через рік після кончини Г. І. Танфільєва виникло дві кафедри: геологічною продовжував завідувати професор О. К. Алексєєв. А на чолі кафедри фізичної географії став професор В. Б. Лебедев. Протягом терміну перебування головою кафедри (1928–1931 рр.) він продовжував регулярні дослідження прибережних вод Чорного моря між гирлами Дніпра та Дністра. Особливу увагу він приділяв зв'язку стану планктону в залежності від температури та солоності води. Одним з перших звернув увагу на вплив забруднених вод, що скидаються з території Одеси в море, на стан природної морської води. Отримав перші результати хімічного складу морської піни, особливо після штормів. Звернув увагу на природу приморських лиманів, задумав велику монографію про них та склав програму їх дослідження. Зацікавився Аральським морем. Під час експедиції на Аральському морі в 1931 р. помер він серцевого нападу. Згодом, в 1932–1934 рр. завідувачем кафедри фізичної географії став в. о. професора Л. В. Кліментов, також учень професора Г. І. Танфільєва.

Кафедра на стадії Одеського державного університету

В 1934 р. Одеський Інститут народної освіти Постановою Ради Народних комісарів Радянського Союзу № 72 від 10 березня 1933 р. був реорганізований в Одеський державний університет, в структуру якого увійшла кафедра фізичної географії. На посаду завідувача був запрошений професор *Сухов Олександр Опанасович*, географ-комплексник, знавець економічної та фізичної географії, поліглот (знав близько 20 мов), блискучий оратор, пропагандист науки та наукового знання. Завжди щільно пов'язував економіко-географічні питання з природою, природними ресурсами, фізико-географічними умовами місцевості. По наклепу колег в 1938 р. професор О. О. Сухов був заарештований за підозрою в антидержавній діяльності, і в університет вже не повернувся.

З 1937 р. до 1941 р. кафедрою завідував доцент *Кліментов Леонід Вікторович*. Але на початку Великої Вітчизняної війни колектив ОДУ, і кафедра фізичної географії в тому числі, евакуювався на Північний Кавказ в Майкоп, а потім — далі на схід в Туркменію, в місто Байрам-Алі. Відтак, з липня 1941 р. в евакуації завідувачем кафедри був призначений доцент Петрунь Ф. Є. Після повернення в Одесу Л. В. Кліментов продовжував бути завідувачем до 1949 р. Леонід Вікторович досліджував ландшафти гирлових областей річок, зокрема, Дністра та Дніпра, а після війни — ще й Дунаю. Розвинув теоретичні положення геоботаніки, виконав суттєвий доробок в теорію ландшафтознавства за рахунок матеріалів вивчення гирл річок, виконав визначення та генетичні показники плавнів, вивчав приморські лимани, процеси формування торфовищ, крижані процеси в Одеській затоці.

В період від 1949 р. до 1963 р. кафедру фізичної географії очолював доцент *Петрунь Федір Євстафійович*. Також був заступником декана та деканом географічного факультету ОДУ (1949–1952 рр.). Він мав неабиякі організаційні здібності, набув енциклопедичних знань. Довгий час вивчав

картографічні фонди XVIII–XX століть по території України, наукові архіви Одеси, Москви, Ленінграда, Севастополя, Кішинеу, Дніпропетровська. Активно працював над проблемою кордонів розповсюдження лісів, природної взаємодії лісів та степів, особливостями структури степових ландшафтів. Очолював колектив кафедри по дослідженню проблеми фізико-географічного районування території півдня Європейської частини СРСР. Підготував до захисту докторську дисертацію “География лесного покрова южной лесостепи и байрачной степи правобережной Украины в историческое время”, яку не встиг захистити. Вона мала суттєве теоретичне значення (обґрунтування кордонів поміж зонами та підзонами, критерії виділення географічних областей та районів, обґрунтування їх меж та структури тощо).

В 1963–1970 рр. на чолі колективу кафедри фізичної географії став відомий радянський географ, геоботанік, фізико-географ та історик науки професор *Белозоров Сергій Тихонович*. Виконував геоботанічні дослідження в долинах малих річок Одещини, розробляв питання про національні парки, цікавився рослинністю приморських схилів, розробляв питання фізико-географічного районування території. Оприлюднив велике дослідження клімату Одеської області. Виділив приморсько-зсувний тип місцевості. Підготував та видав навчальні посібники із фізичної географії Африки, Австралії, Океанії, підручник з “Географії материків та океанів”. Багато уваги приділив історії географічної науки: склав програму та текст лекцій з навчальної дисципліни “История географических открытий”, вивчав наукову спадщину Г. І. Танфільєва, В. В. Докучаєва, Г. Н. Висоцького, А. І. Набоких та ін. Був ініціатором обмінів практиками студентів із Сегедьським університетом в Угорщині. Сприяв появі перших госпдоговірних тем на кафедрі та перших прибережно-морських експедицій співробітників кафедри на Чорному та Азовському морях. Мав урядові нагороди за участь у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.

Після несподіваної кончини С. Т. Белозорова, в 1970–1973 рр. завідувачем кафедри фізичної географії був призначений доцент *Мищенко Гаврило Панасович*, який перед цим тільки-тільки склав повноваження декана факультету. Досліджував географію території України. Спеціаліст із фізичної географії, фізико-географічного районування та картографування, ландшафтознавства, досліджував питання диференціації фізико-географічних комплексів, геоморфологію гідрографічної сітки. Сприяв розвитку навчання студентів-відмінників за індивідуальним планом. Підтримував участь студентів в роботі НСР, в поїздках в інші університети СРСР. Почесний член Географічного Товариства СРСР. Мав високі урядові нагороди.

Відповідно до вказівок Міносвіти СРСР, географічними кафедрами в провідних університетах повинні були керувати доктори наук. Тому в 1973 р. для керівництва кафедрою фізичної географії був запрошений доктор географічних наук *Швебс Генріх Іванович* (Іоганович). Його робота на цій посаді виявилась найбільш тривалою протягом всієї історії кафедри — з 1973 р. до 2003 р. Він був відомим фахівцем із формування ерозійних процесів та форм рельєфу. Організував експериментальні дослідження водно-

ерозійних процесів, побудував низку моделей, в тому числі для потреб господарства. Наукова діяльність Г. І. Швебса була присвячена питанням водної ерозії ґрунтів, стоку наносів, яружної ерозії, дослідженню структури ландшафтів. Він запропонував контурну організацію землекористування в сільському господарстві. Розробив концепцію природно-господарських і територіальних систем. За його пропозицією, в 1990 р. кафедра змінила назву і стала “кафедрою фізичної географії та природокористування”. Був ініціатором відкриття в складі кафедри навчальної лабораторії геоінформаційних систем (1993 р.). Розробив наукові положення агроекологічного моніторингу. Професор Г. І. Швебс брав активну участь в підготовці та виданні “Географічної Енциклопедії України” (1989–1993 рр.). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки за 1993 р. Голова наукової школи з ерозіознавства в Україні. Працював членом редакційних колегій кількох наукових журналів, членом спеціалізованих рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій. Пішов з життя після тяжкої хвороби в січні 2003 р.

Кафедра на стадії Одеського національного університету

З 15 квітня 2003 р. кафедрою фізичної географії та природокористування керує доктор географічних наук, професор *Шуйський Юрій Дмитрович*.

В складі кафедри фізичної географії та природокористування є Навчальний стаціонар польових практик, навчальна лабораторія ГІС, навчальна лабораторія раціонального природокористування. Існує докторантура, аспірантура та магістратура. Сьогодні кафедра організувала співробітництво із кількома виробничими організаціями, де студенти проходять виробничу практику, мають можливість працювати в морських експедиціях, користуватися лабораторною базою та найновішим обладнанням та приладами, опановувати досвід досвідчених фахівців. Сьогодні на кафедрі працюють 16 викладачів та 8 осіб допоміжно-технічного персоналу. Серед викладачів: 3 доктори наук, професора; 5 кандидатів наук, доцентів; 2 доценти без ступеню; 4 старших викладачі; 2 викладачі (асистенти).

Професор Шуйський Юрій Дмитрович, завідувач кафедри, є фізико-географом, який спеціалізується на науковій тематиці з берегознавства, геоморфології, океанології. Випускник географічного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова 1964 р. Кандидатську дисертацію “Особенности прибрежно-морских россыпей Восточной Балтики в связи с режимом вдольберегового потока наносов” захистив у квітні 1970 р. в Інституті Океанології ім. П. П. Ширшова АН СРСР (м. Москва), де закінчив очну аспірантуру, а докторську дисертацію “Современный баланс наносов в береговой зоне морей” — в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова в квітні 1985 р. Працював в експедиціях на берегах 17 морів і 3 океанів у межах 21 країни (Росія, США, Канада, Франція, Туреччина, Китай, Таїланд тощо). Склавав карти берегів Азовського, Чорного, Балтійського, Північного та інших морів. Розробив теорію балансу наносів у береговій зоні Світового океану, розглянувши берегову

зону як найміцніший седиментаційний бар'єр, теорію формування розсипищ у береговій зоні, теорію абразійного процесу. Створив динамічні класифікації абразійних і акумулятивних форм рельєфу в береговій зоні морів, а також чисельні класифікації гірських порід за ступенем опору абразії. Визначив динамічні характеристики рельєфу та наносів у береговій зоні в залежності від енергетичного потенціалу, міцності гірських порід, рельєфу підводного схилу, запасів та складу наносів у береговій зоні. Створив моделі розвитку берегової зони морів в умовах сучасних змін клімату та відносних змін рівня морів. Розробив методику та шляхи визначення ландшафтів в береговій зоні абразійного та акумулятивного типу. Відкрив закони "географічної локальності" та "відповідності географічного об'єкту навколишнім умовам". Розробляв методику захисту морських берегів за допомогою штучних пляжів та "штучного ландшафту". Брав участь в природному обґрунтуванні будівництва та оцінках ефективності низки морських портів та берегозахисних комплексів, в розробці "Генеральної Схеми противооползневых и берегозащитных мероприятий на берегах Черного моря в пределах Украины". Розробляв міроприємства до вирішення питань для острова Зміїний, української частини дельти Дунаю, Керченської протоки, використання берегової зони як джерела сировини для будівництва та для птахівництва. Саме завдяки його науковим розробкам було знайдено шляхи відновлення Україною судноплавства крізь дельту Дунаю в море, а Зміїний був визнаний островом на засіданні Європейського суду в Гаазі (Нідерланди). Член редакційних колегій таких журналів: *Journal of Coastal Research*, *Фізична географія та геоморфологія*, *Вісник Одеського національного університету*. Веде роботу в 5 міжнародних географічних організаціях. Лауреат Фонду Сороса та двічі лауреат Фонду Фулбрайта. Академік Академії наук в Нью-Йорку, США, Почесний член Берегового Товариства США, Почесний член Геологічного Товариства Болгарії. Член Українського Географічного товариства з 1964 р. Засновувач та президент Асоціації "Євроберег — Україна". Член Національної ради Фонду Фулбрайта в Україні. Автор близько 350 наукових публікацій (з них 16 монографій та 4 атласи) та 45 звітів з НДР. Студентам читає "Історію та методологію географії", "Загальну геоморфологію", "Океанологію", "Фізичну географію морів України", "Науковий пошук в географії", "Методику польових географічних досліджень", керує навчальними та виробничими практиками студентів, експедиційними роботами. Підготував 6 кандидатів наук і 9 докторів наук.

Професор Вихованець Галина Володимирівна є випускником геолого-географічного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова 1977 року. Отримала напрямок на роботу в Гіпроводгосп, Одесса. З 1979 року працює в університеті в науковому секторі кафедри фізичної географії спочатку молодшим, а з 1990 р. — провідним науковим співробітником. В 1989 р. в Тбіліському державному університеті захищає кандидатську дисертацію одноголосно. В 1993–1996 рр. проходить навчання в докторантурі кафедри фізичної географії. З 1996 р. — на посаді доцента кафедри, а з 2003 р. — професора. В 2004 р. захищає доктор-

ську дисертацію в Інституті географії НАН України одноголосно. В 2006 р. отримала вчене звання професора. Наукова спеціалізація — геоморфологія, берегознавство, фізична географія. Брала участь в 43 берегових експедиціях на берегах Чорного, Азовського, Балтійського, Північного, Південно-Китайського морів, Біскайської та Сіамської заток, протоки Ла-Манш. Працювала не тільки в Україні, але й в Болгарії, Грузії, Росії, Литві, Польщі, Німеччині, Данії, Голландії, Бельгії, Франції, В'єтнамі, Таїланді. Розробила теорію прибережно-морського еолового морфогенезу, наукові положення про ландшафтну будову акумулятивних форм берегової зони, про механізми еволюції акумулятивних форм, про розвиток берегів лиманів. Розробила нову динамічну класифікацію пересипів лиманів та лагун. Брала участь в складанні Атласів природних ресурсів Чорного та Азовського морів. Автор статей для Української Географічної та Української Екологічної енциклопедій. Лауреат Фонду Сороса. Член Комісії Берегових систем при Міжнародному Географічному Союзі, Європейського Союзу із захисту берегів, Асоціації “Євроберег — Україна”, Географічного товариства України. Бере участь в роботі спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських та докторських дисертацій (географічні науки) при Одеському та Львівському національних університетах. Автор більше 120 наукових публікацій, з яких 4 монографії та 2 Атласи. Учасник та співавтор 26 звітів по НДР, в двох з них — керівник. Керує навчанням магістрів, аспірантів та докторантів.

Професор Світличний Олександр Олексійович навчався в Далекосхідному державному університеті (м. Владивосток). Закінчив гідрологічний факультет Одеського державного гідрометеорологічного інституту в 1971 році. На кафедрі фізичної географії з 1978 року, спочатку старший викладач, потім доцент, а з 1996 р. — професор. Кандидатську дисертацію захистив в 1977 р. в Одеському гідрометеорологічному інституті, а докторську — в 1995 р. в Одеському державному університеті імені І. І. Мечникова. Провідні напрямки наукової діяльності — водно-ерозійні форми рельєфу, теоретичне та прикладне ерозіознавство, математичне моделювання ерозійно-акумулятивного процесу, геоінформаційні системи та технології й їх застосування в географії та природокористуванні. Має досвід експедиційних географічних досліджень в рівнинних областях України, в Криму, Молдові, в Росії (Приморський, Краснодарський, Ставропольський краї, Карачаєво-Черкесія, Ростовська область), в південно-західній частині Єфіопії. Брав участь в наукових конференціях в Україні, в Росії, Молдові, Німеччині, Італії, Франції, Канаді, Австрії. Був співавтором та керівником 23 науково-дослідних тем, в тому числі Європейського Союзу, COPERNICUS, SPARTACUS. Студентам читає кілька дисциплін: “Метеорологія та кліматологія”, “Інформатика з основами геоінформатики”, “Основи ерозіознавства”, “Географічна інформатика, ГІС”, “Цифрове картографування”, “Менеджмент ГІС-проектів”. Керує підготовкою магістрів, аспірантів, докторантів. Член спеціалізованої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій. Член Експертної Ради ВАК України. Активно співпрацює в кількох науково-громадських організаціях: є членом Географічного товариства України, Українського товариства ґрунтознавців

та агрохіміків, Української Асоціації ландшафтних екологів, Російської ГІС-Асоціації, Європейської Асоціації охорони ґрунтів. Входить до складу редакційних колегій наукових журналів: “Метеорология, климатология и гидрология”, “Украинский гидрометеорологический журнал”, “Вестник Одесского государственного экологического университета”, “Вестник Одесского национального университета. Серия География и Геология”.

Муха Борис Борисович — кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент, на кафедрі працює з 2004 р., до неї перейшов з кафедри загальної та морської геології. Випускник географічного факультету Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, кафедри фізичної географії. Спеціалізувався з палеогеографії, палеонтології, загальної геології. Працював науковим співробітником та директором Палеонтологічного музею ОНУ. Зараз провідні напрямки наукової діяльності: краєзнавство, природні явища та природні ресурси, історія Палеонтологічного музею ОНУ. В польових експедиціях працював на Причорноморській низовині, Подільській височині, Кримському півострові, у Ферганській долині, на Чаткальському та Алайському хребтах, в Передуральській тундрі. Кандидатську дисертацію “Хоботные неогеновых отложений юга Европейской части СССР и их стратиграфическое значение” захистив в 1978 р. в ІГН АН УкрСРСР, Київ. Керує курсовими, дипломними та магістерськими роботами. Брав участь в 27 наукових конференціях та конгресах. Автор 35 наукових публікацій. Нагороджений “Срібним Геологічним молотком”, однією із вищих нагород для геологів України, та кількома почесними грамотами.

Хохленко Тамара Нікіфоровна — кандидат сільськогосподарських наук, доцент. Закінчила Львівський державний університет ім. І. Франка, географ-ландшафтознавець. Провідні напрямки дослідження — це меліоративна географія, геохімія ландшафту, ландшафтознавство, земельні ресурси. Кандидатську дисертацію захистила в 1987 р. на тему: “Кислотно-основной режим орошаемых черноземов юга УССР в связи с качеством оросительных вод” в Харківському ґрунтовому інституті. Є автором 54 наукових публікацій на теми про визначення державного стандарту, про якість води для сільського господарства, про земельні ресурси Одеської області, про географічні основи природокористування. Працювала за програмами 27 науково-дослідних (госпдоговірних) тем і була співавтором науково-технічних звітів. Розробила та читає новий курс “Інженерна географія” для студентів-географів. Керує курсовими, дипломними та магістерськими роботами.

Ігошин Микола Іванович — кандидат географічних наук, доцент. На кафедрі працює з 1975 р. Закінчив гідрологічний факультет Одеського державного гідрометеорологічного інституту за спеціальністю “гідрологія суходолу”. Працював в експедиціях в Україні, в Молдові, в Афганістані. Провідні наукові напрямки: водні ресурси, гідрологія, малі річки та ставки. Складав паспорти малих річок та банк даних про них. Брав участь в польовому штучному дождюванні. Кандидатську дисертацію “Оценка факторов ливневого смыва почв юго-запада Украины и Молдавии для обоснования противоэрозионного проектирования” захистив у 1982 р. З науковими

доповідями виступав на 15 конференціях та симпозиумах. Автор більше як 50 наукових публікацій, з яких 6 — навчальні посібники та підручники. Підготовлені під його керівництвом студентські роботи, що спрямовуються на конкурси різного рівня, часто заслуговують призові місця. Має звання “Відмінник освіти України” та урядові нагороди.

Пилипенко Галина Павлівна — кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії та природокористування. Закінчила Одеський державний університет ім. І. І. Мечникова в 1975 р. Працює на кафедрі фізичної географії та природокористування з 1978 р. В 1993 р. захистила кандидатську дисертацію на тему про ландшафтну будову півдня України. Навчалась за програмою докторантури із спеціальності “фізична географія, геофізика та геохімія ландшафту”, зараз активно працює над докторською дисертацією. Науковий напрямок: дослідження структури ландшафтів Причорномор’я, ландшафтне та агроландшафтне картографування, природні ресурси та їх використання. Досліджує ландшафтне та агроландшафтне районування Півдня України, виконує прикладні ландшафтні дослідження, виявляє закономірності еволюції ландшафтів. Брала участь в 13 темах НДР, з яких одна міжнародна, в двох темах була відповідальним виконавцем, а в одній — науковим керівником. Брала участь в 54 наукових конференціях різного рівня, в т. ч. — в 33 конференціях професорсько-викладацького складу ОНУ імені І. І. Мечникова. Має близько 100 наукових публікацій. Працювала на території України, Росії, Молдови, Болгарії, Угорщини. Веде велику громадську роботу в ОНУ. Керує навчальними практиками студентів, бакалаврськими, магістерськими та кандидатськими роботами.

Шатохіна Людмила Миколаївна — кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент, зараз доцент кафедри фізичної географії та природокористування. Випускниця цієї ж кафедри 1976 року. Працювала на кафедрі інженерної геології та гідрогеології. В 1988 р. захистила кандидатську дисертацію на тему “Инженерно-геологическое районирование и типизация оползневых склонов северо-западного побережья Черного моря для целей прогнозов и моделирования” в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова. Перейшла на кафедру фізичної географії в 1988 р. Провідні напрямки наукової спеціалізації — загальна геологія, краєзнавство, природні ресурси, дослідження зсувів у береговій зоні морів. Загальна кількість наукових публікацій 46, з яких 10 — за останні 5 років. Основна робота — монографія “Оползни Северо-западного побережья Черного моря, их изучение и прогнозирование” — Київ: Наукова думка, 1993. — 228 с., у співавторстві. Брала участь в 7 наукових конференціях за останні 5 років. Читає такі навчальні дисципліни: “Загальна та історична геологія”, “Краєзнавство і туризм”, “Географія корисних копалин”, “Регіональна фізична географія”, “Основи фізичної географії”. Брала участь в 9 науково-технічних звітах з НДР.

Зелененко Ольга Георгіївна — доцент кафедри фізичної географії та природокористування (без наукового ступеня), випускник кафедри 1980 р. Провідні наукові інтереси пов’язані із ландшафтними дослідженнями

територій для обґрунтування оптимального природокористування. Брала участь в наукових експедиціях на території Одеської, Ніколаєвської, Херсонської областей, досліджувала територіальну організацію та функціонування природно-заповідних територій Півдня України. Студентам-географам читає “Основи геоекології”, “Соціальна екологія”, “Географічні основи заповідної справи”, “Геоекологія України”, “Актуальні проблеми сучасної географічної науки”, “Географічний прогноз і експертиза”, керує курсовими та дипломними роботами, географічною навчальною та педагогічною практикою. Автор 23 наукових публікацій, шести звітів по НДР. Брала участь в 10 наукових конференціях.

Плотницький Сергій Васильович — на посаді доцента кафедри фізичної географії та природокористування, без наукового ступеня. Випускник 1980 року геолого-географічного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. Провідні напрямки наукових інтересів — це формування ландшафтів в умовах впливу антропогенного фактору. Викладає інформатику, геоінформатику, програмування, цифрове картографування. Автор більше 40 наукових праць, з яких 1 підручник та 8 методичних посібників. Брав участь в 15 наукових конференціях. Керує виробничими та навчальними практиками з геоінформатики та картографування території, студентськими бакалаврськими та дипломними роботами.

Муркалов Олександр Борисович є випускником геолого-географічного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова 1999 р. Після навчання в аспірантурі, в 2002 р. був прийнятий на посаду асистента кафедри ґрунтознавства та географії ґрунтів, а в 2008 р. — старшого викладача кафедри фізичної географії та природокористування. Провідні напрямки наукової діяльності — топографія, геоморфологія, берегознавство, ГІС. Працював в експедиціях на берегах Чорного і Азовського морів — на Дніпровсько-Дунайському міжріччі, на заході Криму, на Керченському півострові, на Арабатській Стрелці, на вітро-присушних берегах в малих затоках Каркініту. Основний об’єкт дослідження — це пляжі та акумулятивні форми берегової зони, пляжовий літо- та морфогенез. Є автором 23 наукових публікацій. Результати досліджень доповідав на 13 наукових конференціях. Є співавтором 9 науково-технічних звітів по НДР. Для студентів-географів читає “Основи топографії”, “Методику географічних досліджень”, “Фізична географія морів України”, веде практичні заняття із “Океанології”, “Геоморфології”, “Фізичної географії материків та океанів”, “Берегознавства”. Керує навчальними та виробничими практиками, курсовими, бакалаврськими та дипломними роботами. Володіє роботою з лабораторною технікою та з використанням комп’ютерів.

Есаулов Геннадій Іванович — асистент кафедри, випускник геолого-географічного факультету Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова 1969 г. Після очної аспірантури 1969–1972 рр. почав роботу асистентом кафедри фізичної географії та природокористування. Старший викладач в 1977–2008 р. Наукові інтереси — флювіальний морфогенез, методика викладання географії, краєзнавство. Є автором 12 публікацій та брав участь в 9 наукових конференціях.

Бориц Олексій Васильович — асистент з 1987 р., старший викладач кафедри з 2000 р. Закінчив кафедру агрометеорології Одеського гідрометеорологічного інституту в 1975 р. за спеціальністю “інженер-агрометеоролог”. На кафедрі фізичної географії ОДУ працює з 1977 р. Провідні наукові інтереси — кліматологія, ерозійний морфогенез, природні ресурси. В польових експедиціях працював в Україні та Росії. Має 7 наукових публікацій, брав участь в 9 наукових конференціях. Керує навчальними та виробничими практиками в Україні, Росії, Болгарії, Хорватії. Двічі проходив стажування в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова.

Варламова Наталія Яківна — старший викладач кафедри фізичної географії та природокористування. Закінчила геолого-географічний факультет в 1981 році. Працювала лаборантом та інженером-дослідником, з 1986 року — асистент кафедри, а з 2009 р. — старший викладач. Має 11 публікацій одноосібно та у співавторстві, результати досліджень викладала на 5 наукових конференціях. Проводить навчальні та виробничі практики із студентами-географами по території України, педагогічну практику. Керує бакалаврськими та дипломними роботами на теми про краєзнавство, туризм, природні ресурси, рекреацію, клімат.

Роскос Наталія Олександрівна — викладач кафедри фізичної географії та природокористування з 2003 р. Закінчила геолого-географічний факультет ОНУ ім. І. І. Мечникова в 2000 р. З 2000 р. до 2003 р. — аспірант. Основний науковий напрямок — морфологія та динаміка морських узбережжів, гирлових областей річок, фізична географія чорноморських лиманів. Має досвід географічних експедиційних досліджень, працювала на узбережжі Чорного та Азовського морів, на берегах Керченської протоки протягом 4 експедицій. Автор 22 наукових статей, брала участь в 11 наукових конференціях. Виконувала роботу в 4 науково-технічних темах, для яких готувала 4 звіти. Керує навчальними та виробничими практиками, курсовими, бакалаврськими та дипломними роботами. Регулярно працює в складі комісій на шкільних олімпіадах з географії та на змаганнях МАН.

Стоян Олександр Олександрович — є випускником Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова в 1992 р. До 1997 р. працював інженером 1-ї категорії наукового сектору кафедри фізичної географії, а з 2004 р. поновив працю на кафедрі на посаді фахівця та згодом — з 2009 р. — викладача. Провідні наукові інтереси лежать в галузях геоморфології, берегознавства та історії науки (берегознавства). Учасник майже 20 морських та берегових експедицій на Чорному та Азовському морях. Результати досліджень опублікував в 19 наукових статтях, з яких 12 — у співавторстві. Брав участь в 11 наукових конференціях та в написанні 13 науково-технічних звітів по НДР. Викрив провідні закономірності розподілу на площі акваторії температури, солоності, прозорості, каламутності, водної зависі та донних осадків в лиманах Причорномор'я. Визначив вплив на розвиток берегознавства низки географічних та фундаментальних наук. Виконав аналіз історії географічних досліджень кількох ділянок узбережжя Чорного моря. Має великий досвід експедиційної географічної роботи. Володіє роботою з різною лабораторною технікою та обладнанням.

Шаталіна Світлана Миколаївна — закінчила геолого-географічний факультет ОНУ ім. І. І. Мечникова в 2000 році. На кафедрі фізичної географії та природокористування з 2004 р.: завідувач лабораторії геоінформаційних систем. Має дві наукові публікації. Володіє методикою комп'ютерних досліджень.

Гижко Олександр Олександрович — учбовий майстер навчального стаціонару в сел. Кринички Балтського району Одеської області з 2006 р. Закінчив геолого-географічний факультет Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова в 2006 р. Наукові інтереси — питання геоморфології, ландшафтознавства, ГІС. Автор 5 наукових публікацій. Брав участь в 2 наукових конференціях. Засвоїв методику комп'ютерного моделювання та картографування.

Напрямки кафедральної наукової роботи: геоморфологія і берегознавство, практичне берегознавство, ерозійні процеси та форми рельєфу, ландшафтознавство, сучасні зміни клімату та їх вплив на природні системи, інженерна географія. На сьогодні кафедра є найбільшим центром дослідження берегової зони морів та прибережно-морського природокористування, яке пов'язано із обґрунтуванням будівництва та експлуатації. Кожного року співробітники кафедри видають по 15–20 наукових статей, 1–3 монографію і методичку, беруть участь в 5–10 наукових конференціях. Кафедра навчає кожного року до 3–7 аспірантів та докторантів. Під час практики студентів здійснюється студентська експедиційна діяльність. Епізодично та в мінімальному обсязі виконуються прибережно-морські експедиційні роботи за рахунок спонсорів та коштів викладачів.

Члени кафедри працюють в кафедральних, факультетських, загально-університетських та громадських структурах, виконують відповідну громадську роботу. Беруть активну участь у роботі спеціалізованих рад по захисту кандидатських та докторських дисертацій, тимчасових та постійних рад при міській та обласній адміністраціях, у ВАКу, Географічному товаристві України тощо.

Висновки

На підставі викладеного можна зробити такі провідні висновки:

Кафедра фізичної географії та природокористування почалася в 1865 р. з кафедри фізичної географії та фізики. Її першим завідувачем був професор В. І. Лапшин, дослідник Чорного, Мармурового та Середземного морів.

З 1870 р. до 1905 р. кафедра стала центром кліматичних досліджень, тут поформувалась кліматологія, метеорологія, медична географія, виникла перша на Півдні Росії наукова географічна школа — кліматологічна.

З 1905 р. кафедра стає центром ландшафтних досліджень, розвитку ґрунтознавства, картографії, геоботаніки. Продовжуються дослідження Чорного моря, починаються комплексні фізико-географічні дослідження причорноморських лиманів. Виникає ще одна географічна школа — ландшафтознавча.

В 1934 р. організується географічний факультет з 5 кафедрами, причому кафедра фізичної географії, як і завжди, залишається провідною.

Її першим завідувачем був професор О. О. Сухов. В 1952 р. факультет стає геолого-географічним. В 1961 р. вперше в СРСР починає читатися лекційний курс та відбуватися польова практика студентів із берегознавства.

В 1990 р. за ініціативою професорів Г. І. Швебса та Ю. Д. Шуйського кафедра отримує назву “фізичної географії та природокористування”. В 1980 р. з’являється польовий стаціонар “Кринички” для проходження навчальної практики студентів та експериментів аспірантів. Активно втілюється комп’ютерна техніка в навчальний процес, і в 1995 р. організується кафедральна лабораторія ГІС. В 2008 р. на кафедрі виникає ще одна навчальна лабораторія — “раціонального природокористування”. Налічується 16 викладачів (з них 3 професори, доктори наук) та 8 осіб допоміжно-технічного персоналу.

Література (основні роботи членів кафедри)

1. *Вихованець Г. В.* Медицинская география. Краткий текст лекций. — Одесса: Энитайм, 1998. — 139 с.
2. *Вихованець Г. В.* Эоловый процесс на морском берегу. — Одесса: Астропринт, 2003. — 368 с.
3. *Гуделис В. К., Емельянов Е. М., Шуйский и др.* Геология Балтийского моря. — Вильнюс: Мокслас, 1976. — 383 с.
4. *Ігошин М. І.* Методи визначення основних елементів гідрологічного режиму водних об’єктів: Навч. посібник. — Одесса: Астропринт, 2003. — 96 с.
5. *Ігошин М. І.* Математичні методи і моделювання у фізичній географії: Підручник. — Одесса: Астропринт, 2005. — 240 с.
6. *Ігошин Н. И.* Проблемы восстановления и охраны малых рек и водоемов. Гидроэкологические аспекты. — Харьков: Бурун-книга, 2009. — 240 с.
7. *Мелешкин М. Т., Башкиров Г. С., Степанов В. Н., Шуйский Ю. Д. и др.* Экономико-экологические проблемы морской среды. — Киев: Наукова думка, 1982. — 223 с.
8. *Светличный А. А., Андерсон В. Н., Плотницкий С. В.* Географические информационные системы: технология и приложения. — Одесса: Астропринт, 1997. — 196 с.
9. *Светличный А. А., Черный С. Г., Швебс Г. И.* Эрозиоведение: теоретические и прикладные аспекты. — Сумы: Университетская книга, 2004. — 410 с.
10. *Світличний О. О., Плотницький С. В.* Основи геоінформатики. Навчальний посібник / За ред. О. О. Світличного. — Суми: Університетська книга, 2006. — 296 с.
11. *Світличний О. О., Чорний С. Г.* Основи ерозієзнавства. Підручник. — Суми: Університетська книга, 2007. — 266 с.
12. *Швебс Г. И., Амброз Ю. А., Биланчин Я. М., Гоголев И. Н., Вихованець Г. В., Шуйский Ю. Д. и др.* Лиманно-устьевые комплексы Северного Причерноморья. — Ленинград: Наука, 1988. — 303 с.
13. *Шуйский Ю. Д.* Проблемы исследования баланса наносов в береговой зоне морей. — Ленинград: Гидрометеиздат, 1986. — 240 с.
14. *Шуйський Ю. Д.* Основні риси рельєфу дна Світового океану. — Одеса: Астропринт, 1998. — 88 с.
15. *Шуйський Ю. Д.* Походження та історія розвитку Світового океану. — Одеса: Астропринт, 1999. — 200 с.
16. *Шуйський Ю. Д.* Типи берегів Світового океану. — Одеса: Астропринт, 2000. — 480 с.
17. *Шуйський Ю. Д.* Зарождение и развитие географической науки в Античном мире. — Одесса: Феникс, 2004. — 91 с.
18. *Шуйський Ю. Д.* Географическая наука в Античном мире и в период Средневековья. — Одесса: Изд-во ВМВ, 2008. — 180 с.
19. *Шуйский Ю. Д., Вихованець Г. В.* Экзогенные процессы развития аккумулятивных форм рельефа в Северо-западной части Черного моря. — Москва: Недра, 1989. — 198 с.

20. Шуйский Ю. Д., Выхованец Г. В., Гречищев Е. К., Митин Л. И. Атлас охраны природы Черного и Азовского морей // Гл. ред. Л. И. Митин. — СПб: ГУНиО МО РФ, 2006. — 434 с. (Раздел 2 “Береговая зона”, С. 37–57).
21. Шуйський Ю. Д., Вихованець Г. В. Океанографічний Атлас Чорного та Азовського морів. — Київ: ДУ Держгідрографія, 2009. — 356 с. (Розділ 2.2: Берегова зона Чорного та Азовського морів, С. 41–58).

Ю. Д. Шуйский

кафедра физической географии и природопользования;
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
ул. Дворянская 2, Одесса-82, 65082, Украина

**КАФЕДРА ФИЗИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИ И ПРИРОДОПОЛЬЗОВАНИЯ
ОДЕССКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА**

Резюме

В 2009 г. отмечалась 75-я годовщина геолого-географического факультета Одесского национального университета им. И. И. Мечникова. Однако, кафедра физической географии существует намного дольше, потому что вошла в состав университета в год его открытия, т. е. с 1865 г. От нее отпочковался физический факультет, геологические кафедры, музеи, гидрометеообсерватория Черного и Азовского морей. Современная научная специализация кафедры — океанология, климатология, береговедение, ландшафтоведение, эрозиоведение. На кафедре открыты и работают магистратура, аспирантура, докторантура.

Ключевые слова: Одесский университет, юбилей, кафедра, физическая география, история, обучение, наука, коллектив, экспедиции.

Y. D. Shuisky

Physical Geography Department,
National Mechnikov's University of Odessa,
2, Dvoryanskaya St., Odessa-82, 65082, Ukraine

**PHYSICAL GEOGRAPHY AND NATURE RESOURCE USAGE
DEPARTMENT OF NATIONAL MECHNIKOV'S UNIVERSITY
OF ODESSA**

Summary

In 2009, 75-th anniversary of Geology-Geography Faculty of National Mechnikov's University in Odessa was celebrated with present of many graduatings of past years. At the same time, Physical Geography Department was founded much earlier, in time of organization of Imperial Novorussian University in Odessa in 1865. The Department gave start to Physical Faculty, Geological Cathedras, museums, Hydrometeorological Observatory of the Black and Azov Seas. Today the Department specialization are Oceanology, Climatology, Coastal Sciences, Landscape Sciences, Erosive processes. Students, post-graduate students and professors are working on the near sea territory, in coastal zone and in opened sea according to programmes of bachelor, master, PhD and ScD.

Key words: Odessa University, anniversary, cathedra, physical geography, history, education, science, collective, expedition.